

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตตสิริ)” ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ เพื่อศึกษาบทบาทการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ และเพื่อศึกษาการบูรณาการหลักภาวะผู้นำเชิงพุทธเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ของพระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตตสิริ) ดำเนินการวิจัยโดยการทบทวนเอกสารจากพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตตสิริ) ต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดลำพูน ทั้ง ๖ ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ และศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตตสิริ) ที่มีต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดลำพูน จากรองเจ้าคณะภาค ๗ พระสังฆาธิการ เลขาธิการเจ้าคณะในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดลำพูน และผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจังหวัดลำพูน ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดลำพูน โดยการวิเคราะห์เนื้อหา และสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธในการบริหารกิจการคณะสงฆ์

แนวคิดเกี่ยวกับภาวะภาวะผู้นำเชิงพุทธ จากการศึกษาพบว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นให้เห็นความสำคัญของตัวบุคคล เพื่อให้บุคคลสำรวจฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เพราะต้องการให้รู้จักตนเอง รับผิดชอบตนเอง เคารพเชื่อมั่น และช่วยเหลือตัวเอง การมีภาวะผู้นำคือการมีศิลปะจิตใจและอำนาจการให้ผู้ที่บังคับบัญชา ปฏิบัติภารกิจตามที่พึงประสงค์ด้วยการเชื่อฟัง เชื่อมั่น เคารพนับถือและร่วมมืออย่างจงรักภักดี หลักธรรมต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้นำสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เพื่อให้การบริหารลุล่วงไปด้วยดีและมีประสิทธิภาพ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีมากมาย

จากการศึกษาภาวะผู้นำของพระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตตสิริ) ความเป็นผู้นำสะท้อนออกมาเรื่องของปัญญา (wisdom) ดังจะเห็นได้จากศิลาอนุสรณ์ของที่ท่านทรงภูมิรู้ด้วยปัญญาในระดับสูง การมีโยนิโสมนสิการ และแหลมคมในการวิเคราะห์ตัดสินให้แนวท่ายามที่ต้องตัดสินใจขาดให้ความเห็นทำให้อุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ที่มีความสามารถบรรเทาเบาบางลงจนไม่มีปัญหาที่ยุ่งยากแต่

ประการใดในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ให้แก่ผู้ตามได้ทำงานให้แก่องค์กร จนสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕.๑.๒ บทบาทในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ)

จากการศึกษารูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) พบว่า ผู้นำองค์กรคณะสงฆ์ควรเป็นผู้ที่มีปัญญาและวิสัยทัศน์ และรู้จักวิธีการประพจน์ประโยชน์ และสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้ร่วมงาน ด้วยการพัฒนากระบวนการบริหารงานในองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มุ่งเน้นการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความสามารถในการทำงาน มีการคิดอย่างเป็นระบบ มีการทำงานเป็นทีม มีการแก้ไขปัญหาโดยยุติธรรม ตลอดจนการสร้างวิสัยทัศน์ให้แก่คณะสงฆ์เพื่อให้คณะสงฆ์มีส่วนร่วมกันทำงานในการบริหารกิจการทั้งหลายของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นภาวะผู้นำที่ตรงตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักอภิปไตย ๓ หลักหลักสังคหวัตถุ ๔ หลักพละ ๕ พรหมวิหาร ๔ เป็นเบื้องต้น และพอจะสรุปในแต่ละด้านดังนี้

๑.) ด้านการปกครอง พระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) เป็นพระเถระที่มีภาวะผู้นำสูง ปกครองด้วยระบอบธรรมาธิปไตย เทียงธรรม ไม่ลำเอียง คำนึงถึงพระวินัย กฎหมาย และวัฒนธรรม มุ่งความเสมอภาค สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เป็นนักปกครองที่มองการณ์ไกล ไปมาหาสู่อยู่ร่วมด้วยช่วยทำกิจ จิตประสาน งานต้องดำเนิน และมีการประเมินผล

๒.) ด้านการศาสนาศึกษา พระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญทั้งคันถธุระและด้านวิปัสสนาธุระ ทำให้ท่านมีความลึกซึ้งทั้งด้านพระกรรมฐานและวิชาการทางโลก เป็นพระเถระที่ให้ความสำคัญกับการศึกษา ส่งเสริม สนับสนุน อุปถัมภ์ บำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร

๓.) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ พระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) ได้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาของเยาวชน ท่านจึงได้ให้ทุนสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูล มอบทุน การศึกษาแก่นักเรียน โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ส่งเสริมให้มีธรรมะ ใช้พุทธธรรมในการศึกษา และการดำเนินชีวิตสร้างตนให้มีความรู้คู่คุณธรรม มุ่งสร้างคนดี เพื่อมาควบคุมคนเก่ง สร้างเยาวชนให้เก่ง ดี มีความสุข

๔.) ด้านการสาธารณูปการ พระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) ได้พัฒนาวัดให้สะอาด สว่าง สงบ ร่มเย็น ร่มรื่น ด้วยการรักษาของเก่าไว้ได้ สร้างสรรค์พัฒนาของใหม่ให้งอกเงย หรือการบูรณะพัฒนาวัด ให้เป็นสถานที่เจริญตา เจริญหู เจริญใจ แก่ผู้ที่ได้พบเห็น การก่อสร้างบูรณะปฏิสังขรณ์เสนาสนะ การดูแลรักษาและจัดการศาสนาสมบัติของวัด หรือพัฒนาวัด พัฒนาคนในวัดและพัฒนาชุมชน

๕.) ด้านการเผยแผ่พุทธธรรม พระราชปัญญาโมลี (จรัล ทตฺตสิริ) ได้วางนโยบายดำเนินงานการเผยแผ่พุทธธรรมตามรอยพระดำรัสของพระบรมศาสดา ทำหน้าที่สอธรรมนำปฏิบัติ

ด้วยการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งมั่นในศีลธรรมเป็นประจำทุกวันพระอุโบสถศีล มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ในแนวคิดใหม่ ทำใหม่ ก้าวไกล ก้าวหน้า มุ่งพัฒนาสังคม

๖.) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้ใช้หลักพรหมวิหารธรรม สังคหัตถุธรรม อันเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการช่วยเหลือเกื้อกูลพุทธศาสนิกชนและคนทั่วไปด้วยเมตตา

๕.๑.๓ การบูรณาการหลักภาวะผู้นำเชิงพุทธเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์

การศึกษาการบูรณาการหลักภาวะผู้นำเชิงพุทธเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ พบว่าภาวะผู้นำเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้นำ และผู้บริหารทุกระดับ และการที่จะทำให้ตนเองเป็นผู้นำที่มีความสามารถก็ต้องสร้างภาวะผู้นำเกิดขึ้นแก่ตัวเอง อีกทั้งนิยามหรือความหมายของผู้นำและภาวะผู้นำมีอีกมากมายและแตกต่างกันไปตามทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่าน ซึ่งลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนานั้น มีอยู่ ๒ ลักษณะ ด้วยกัน คือ ลักษณะของธรรมราชาและลักษณะของเทวราชาและภาวะผู้นำตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้นำควรมี และควรนำไปประยุกต์ใช้ได้แก่ หลักอริยปัตถะ ๓ หลักหลักสังคหัตถุ ๔ หลักพละ ๕ พรหมวิหาร ๔ พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้ใช้หลักภาวะผู้นำเชิงพุทธเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ กล่าวคือ

การใช้หลักพรหมวิหาร ๔ และ อริยปัตถะ ๓ ในดานการปกครอง ดังนี้

๑. หลักพรหมวิหาร ๔

การปกครองคน ผู้ปกครองต้องวางตนอยู่บนความไม่มีอคติ แต่ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์หรือกติกามีอยู่เป็นสำคัญจากหลักการดังกล่าวประกอบด้วย ๔ ประการสามารถนำมาบริหารกิจการคณะสงฆ์ได้ ดังนี้

(๑) เมตตา คือ ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นมีความสุข

(๒) กรุณา คือ ความปรารถนาอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

(๓) มุทิตา คือ ความยินดีที่ผู้อื่นมีความสุขในทางที่เป็นกุศล

(๔) อุเบกขา คือ การวางจิตเป็นกลาง การมีเมตตา กรุณา มุทิตา เป็นสิ่งที่ดีแต่ถ้าตนไม่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ จิตตนจะเป็นทุกข์ ดังนั้นตนจึงควรวางอุเบกขาทวางใจให้เป็นกลาง และพิจารณาว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้เคยกระทำไว้ จะดีหรือชั่วก็ตามกรรมนั้นย่อมส่งผลอย่างยุติธรรมตามที่เขาผู้นั้นได้เคยกระทำไว้อย่างแน่นอน

๒. หลักอริยปัตถะ ๓ อริยปัตถะ หมายถึง ความเป็นใหญ่ ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ มี ๓ ประการ คือ

๑) อัตตาริยปัตถะ คือ ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาเป็นประมาณ

๒) โลกาธิปไตย คือ ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาของโลกรเป็นประมาณ

๓) อัมมาริยปัตถะ คือความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ

แนวคิดในหลักธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้ ของพระเดชพระคุณ ฯ สามารถนำมาบริหารกิจการ คณะสงฆ์กับคณะสงฆ์ไทยด้านการปกครอง คือ ช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ในจังหวัด ลำพูนได้ดำเนินการในฐานะเจ้าคณะผู้ปกครองอย่างยุติธรรมรวมไปถึงการแต่งตั้งพระสังฆาธิการและการขอสมณศักดิ์อย่างโปร่งใส เพื่อที่จะสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

การใช้หลักสังคหัตถ์ ๔ ในด้านการศึกษาสงเคราะห์ สาธารณสงเคราะห์ และการสาธารณูปการ ดังนี้ สังคหัตถ์ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความ สมานสามัคคี หมายถึง การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็น สิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม เช่น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา (บริวาร) ศิษย์กับครูอาจารย์ เป็นต้น เพราะเป็นรากฐานแห่งการแบ่งปันผลประโยชน์ทางวัตถุที่ลงตัว และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวมมี ๔ ประการ^๑ ดังนี้

๑) ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยานัยสำคัญ

๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓) อัตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และ ขวนขวายช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วย ปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔) สมานัตตตา หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอ ดันเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วม รับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

แนวคิดในหลักธรรมในข้อนี้ ของพระเดชพระคุณ ฯ สามารถนำมาบริหารกิจการ คณะสงฆ์กับคณะสงฆ์ไทยในด้านการศึกษาสงเคราะห์ สาธารณสงเคราะห์ และการสาธารณูปการ คือ จัดตั้งกองทุน จัดหาทุน ดำเนินการก่อสร้าง สนับสนุน ส่งเสริมสถานศึกษาเพื่อรองรับการศึกษาสงฆ ช วยเหลือเกื้อกูล ลูกศิษย์ให้ความรู้ครอบคลุมในทุกๆ ด้าน ทั้งถึงทุกๆ ด้านๆ ทุกๆ พื้นที่ การสงเคราะห์ ในด้านการส่งเสริมการศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณรให้มีความรู้ในการศึกษาทั้งหลักธรรม และความรู้ ความเหมาะสมทั่วไปให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

สนับสนุนในการบูรณะก่อสร้าง ศาสนสถานในวัด บริหารจัดการได้อย่างมีทิศทางโดย กำหนดเป้นวิสัยทัศน์ชัดเจน มีแผนงานหลักเกณฑ์รองรับ มีผู้รับผิดชอบ มีงบประมาณ และการ ชักถามประเมินผลและรายงานผลให้ผู้เกี่ยวข้องทราบแต่ปัจจุบันการบริหารยังเป้นการใช้ทิศทางและ ทดแทน ให้ความเห็นชอบส่งเสริมให้ความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยเหลือ บรรเทาความ เดือดร้อน

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

การใช้หลักพละ ๕ ในด้านศาสนศึกษา และการเผยแผ่ ดังนี้ พละ ๕ หรือ พละธรรม มีความสำคัญยิ่งในแง่ของการปกครองตนเอง เพื่อฝึกให้ตนเป็นคนมีความเชื่อมั่นในการทำงานที่ถูกต้อง มีความพากเพียรต่อสู้กับปัญหาที่เผชิญหน้าทุกรูปแบบ มีสติกำกับจิตใจอยู่เสมอไม่ประมาทในการปฏิบัติหน้าที่ และมีไหวพริบหรือปัญญาในการแก้ปัญหาที่ยากและซับซ้อนในองค์กรของตน เพื่อให้การบริหารงานและการปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

คำว่า พละ แปลว่า ธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งพละนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อินทรีย์ ๕ หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน (Controlling faculty) เหตุที่เรียกว่า อินทรีย์ เพราะความหมายว่าเป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือ เป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ ที่เรียกว่า พละ เพราะความหมายว่า เป็นพลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไร้ศรัทธาเป็นต้น แต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้^๒

- ๑) ศรัทธา คือ ความเชื่อ (Confidence)
- ๒) วิริยะ คือ ความเพียร (Energy; effort)
- ๓) สติ คือ ความระลึกได้ (Mindfulness)
- ๔) สมาธิ คือ ความตั้งจิตมั่น (Concentration)
- ๕) ปัญญา คือ ความรู้ทั่วชัด (Wisdom; understanding)

แนวคิดในหลักธรรมในข้อนี้ ของพระเดชพระคุณ ฯ สามารถนำมาบริหารกิจการคณะสงฆ์กับคณะสงฆ์ไทยในด้านการศึกษา และการเผยแผ่ คือ มีความขยันหมั่นเพียรในการจัดการศึกษา สนับสนุนทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร ตั้งใจให้มีการจัดการศึกษาทุกระดับ อีกทั้งบริหารที่เป็นธรรม สงเสริมให้พระภิกษุสามเณร และบุคลากรในวัดได้ศึกษาต่อในระดับสูง ส่วนในการเผยแผ่นั้น พระเดชพระคุณ ฯ มีความวิริยะ (ความเพียร) เพื่อขจัดความเกียจคร้านและความประมาทในการเผยแผ่หลักธรรม การประพฤติปฏิบัติทานเป็นหลักเผยแผ่ที่ดียิ่งต่อสาธารณะ จัดกองงานพระธรรมทูตประจำจังหวัด ออกเผยแผ่อย่างเป็รูปธรรมทั้งจังหวัดลำพูน

ดังนั้นจากการบูรณาการหลักภาวะผู้นำเชิงพุทธเพื่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ จึงสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้นำ และผู้บริหารทุกระดับควรนำหลักธรรมคำสอนข้อใด ๆ ให้บังเกิดแก่ผู้ประพฤติดังสิ้น สมดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “อัมโม หเวรักขติ อัมมจาริง” ธรรมะย่อมคุ้มครองรักษา

๕.๒ อภิปรายผล

ผลการศึกษาค้นคว้าข้อมูล การวิจัยเรื่อง ผู้นำในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของ พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ทำให้เกิดการอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ว่า พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) มีแนวคิดตลอดถึงวิธีการปกครองคณะสงฆ์ ที่สอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัยตามพระพุทธรูปปฏิบัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และมติมหาเถรสมาคม

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๘-๑๘๙.

พร้อมกับบูรณาการกับหลักพุทธธรรม เช่นหลักอริยปทัช ๓ หลักหลักสังคหัตถ์ ๔ หลักพละ ๕ พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ซึ่งใช้เป็นสื่อ นำปกครองคณะสงฆ์ รวมถึงนำแนวคิดของพระเดชพระคุณ ฯ เองมาใช้ในการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ ด้านการศึกษา ด้านการศาสนสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปการ ถือได้ว่าพระเดชพระคุณ ฯ เป็นนักบริหารที่มีแนวคิดและวิธีการทำงานที่แปลกใหม่ และเชิงรุก อันทำให้ผู้วิจัยนำผลการวิจัยในครั้งนี้มาประมวลได้ดังนี้

๕.๒.๑ ด้านการปกครอง

จากที่พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้มีแนวคิดในการปกครองคณะสงฆ์โดยอาศัยหลักภาวะผู้นำ หลักกฎหมายบ้านเมืองเป็นหลัก เสริมด้วยกฎหมายคณะสงฆ์ และได้นำหลักจารีตประเพณี หลักความเป็นลูกศิษย์กับอาจารย์ ผสมผสานด้วยหลักการเอาใจใส่ และหลักพระธรรมวินัย โดยนำหลักดังกล่าวมารวมกันและปรับประยุกต์ใช้เพื่อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับเพื่อใช้ควบคุมความประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุ สามเณรและศิษย์วัด ด้วยงานด้านการปกครองคณะสงฆ์เป็นบทบาทที่สำคัญโดยเฉพาะสำหรับพระผู้ใหญ่ต้องดูแลพระบวชใหม่และพระในปกครอง โดยเป้าหมายของการจัดการปกครองที่แท้จริง เพื่ออำนวยความสะดวกการศึกษาของพระสงฆ์ เพื่อไม่ให้เกิดการเบียดเบียนสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตให้เกิดสุข และอยู่ด้วยกันด้วยความสงบเรียบร้อยไม่ได้มุ่งปกครองเพื่อให้เป็นระบบบังคับควบคุม โดยเฉพาะในยุคข่าวสารข้อมูลนี้มีการจัดการบริหารแบ่งหน้าที่พระสงฆ์ตามความสามารถและความถนัด เพื่อให้ระบบการปกครองมีความเข้มแข็ง ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัย **พระบุญเรือง ฐิตธมโม** ที่ได้ทำการศึกษา"การศึกษาเชิงวิเคราะห์ผู้นำในพระพุทธศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า" พบว่า ภาวะผู้นำคือ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการตัดสินใจในการนำพาตนเองและหมู่คณะ ให้สามารถดำเนินไปได้ในสถานการณ์ที่เหมาะสม ภาวะผู้นำนั้นยังขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพเป็นตัวส่งเสริมอีกทางหนึ่งนอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังได้แสดงหลักธรรมไว้สำหรับผู้นำ คือ หลักพรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ สังคหัตถ์ ๔ ฆราวาสธรรม ๔ ทศพิธราชธรรม ๑๐ และจักรวรรดิธรรม ๑๒ ซึ่งเมื่อรวมลักษณะของหลักธรรมทั้งหมดแล้วก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้ผู้บริหารมีคุณสมบัติที่ดี และประสบความสำเร็จในการบริหารองค์การทั้งสิ้น^๓

๕.๒.๒ ด้านการศึกษา

จากที่พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้นำแนวคิดการบริหารกิจการคณะสงฆ์ มาบริหารกิจการคณะสงฆ์กับคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันด้านการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าพระเดชพระคุณฯ มีการนำแนวคิดทั้งเชิงรับ และเชิงรุก พระเดชพระคุณฯ นั้น เป็นผู้มีปัญหา คือ มีห

^๓ พระบุญเรือง ฐิตธมโม, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า ", วิทยานิพนธ์ศาสนาสตมมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

ตาไว มีความคิดกว้างไกล สามารถจำแนกบุคคล และเหตุการณ์ และได้ปลูกศรัทธาของผู้เรียนเห็นความสำคัญของการศึกษาและหาแรงหนุนบำรุงอุปถัมภ์ในด้านการศึกษา อีกทั้งยังมีการส่งเสริมให้คณะสงฆ์มีส่วนร่วมในการบริหารพัฒนาบุคลากรคณะสงฆ์ให้มีความรู้ในด้านต่างๆ ส่งเสริมคนดีมีความสามารถได้ทำงานส่งเสริมพัฒนาให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ด้านปริยัติธรรมเป็นผู้นำสังคมด้านการศึกษา และด้านการเผยแผ่ ส่งเสริมผลิตบุคลากรให้มีความสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งเชิงรุกและเชิงรับ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ **วนิดา ชูสังข์** ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา” พบว่า การเป็นผู้นำนั้นจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา คือ มีหูตาไว มีความคิดกว้างไกล สามารถจำแนกบุคคล และเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครอง การเข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดีจะทำให้มีผู้สนับสนุนมากขึ้น แต่คุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ มีระดับความสำคัญมากน้อยต่างกันไปตามระดับตำแหน่งหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานว่าเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน หรือมีความสำคัญเพียงใดโดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ผู้ปกครองรัฐหรือผู้นำประเทศแล้วนับว่าเป็นองค์กรที่ใหญ่ ผู้นำหรือผู้บริหารจึงต้องมีคุณสมบัติครบถ้วน จึงจะสามารถยึดศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ส่งผลให้ลูกน้องหรือผู้สื่องานมีความเชื่อมั่น นั้นย่อมเป็นสาเหตุที่จะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ^๔

๕.๒.๓ ด้านการศึกษาสงเคราะห์

จากที่พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้ตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาเพื่ออุดหนุนส่งเสริมพระภิกษุสามเณรให้ได้ศึกษา รวมถึงสงเคราะห์กุลบุตรกุลธิดาของพุทธศาสนทายาทให้มีที่เรียนด้วยการสนับสนุนโรงเรียนการกุศล อันเป็นการสงเคราะห์ให้ทั้งที่เรียนและความรู้ไปพร้อมกัน พระเดชพระคุณฯ ท่านมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีหลักพรหมวิหารธรรม และหวังประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระมหาภล ไชยสิทธิ์** ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง “จริยธรรมสำหรับผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา” พบว่า ผู้นำจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ความสามารถประกอบกันกล่าวคือภายในคือจิตใจและคุณธรรม และคุณสมบัติภายนอก คือความรู้ความสามารถมาประกอบกันกล่าวคือผู้นำจะต้องมีคุณสมบัติอยู่ ๒ ด้าน คือ

๑. คุณลักษณะภายในตัวของผู้นำ ได้แก่

- ๑) รู้หลักของสัปปุริสธรรม มีการรู้หลักเหตุผล
- ๒) มีสติปัญญา ไม่ประมาท
- ๓) ตื่นตัว ทันต่อเหตุการณ์
- ๔) มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เป็นเข้มแข็ง

๒. คุณลักษณะภายนอก ในการที่จะประสานคนและงานเข้าด้วยกัน ได้แก่

- ๑) มีความรู้ ความสามารถ
- ๒) มีพรหมวิหารธรรม

^๔ วนิดา ชูสังข์, การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

- ๓) หวังประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม
๔) น่ารัก น่าเคารพ เป็นธรรมาธิปไตย ไม่ลำเอียง^๕

๕.๒.๔ ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากที่พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้มีรูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำ ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในด้านเผยแผ่ พบว่า คือ การเผยแผ่ไปในการอบรม ในการสั่งสอนประชาชน ให้นำธรรมะจริงไปสั่งสอน จัดโครงการจัดอบรม เอาธรรมะคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาแท้ ๆ ไปอบรมประชาชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ ให้มีการประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยดี ถ้ายทอดความคิดในงาน ประพันธ์หลายประเภทให้ศิษยานุศิษย์ บริหารเวลาอย่างมีประสิทธิภาพในเผยแผ่ ประพันธ์งานวรรณกรรมรูปแบบกวี สอดแทรกด้วยปริศนาธรรมไว้ด้วยอุบายอันแยบยล ปฏิบัติให้เห็นเป็นการเผยแผ่ มีพุทธวิธีการสื่อสารโดยใช้หลักพล ๕ ที่ใช้ในการบริหารงานโดยอาศัยหลักครองตน ครองคน ครองงาน เน้นคุณภาพการเป็นผู้นำที่ดี ทั้งด้านคุณภาพด้านจิตใจ มีความมุ่งมั่นในการเผยแผ่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ **นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย** ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม” พบว่า ผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ต้องประกอบด้วยหลักครองตน ครองคน ครองงาน เน้นคุณภาพการเป็นผู้นำที่ดี ทั้งด้านคุณภาพด้านจิตใจ และคุณภาพด้านความสามารถ จึงจะนำพาหมู่คณะ องค์กร ไปสู่ความสำเร็จและความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้^๖

๕.๒.๕ ด้านสาธารณูปการ

จากที่พระราชปัญญาโมลี (จรัส ทตฺตสิริ) ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับการบูรณปฏิสังขรณ์ โบราณสถาน สิ่งก่อสร้างต่างๆ โดย ได้มีการดูแลรักษาศาสนสมบัติ สร้างความโปร่งใสและพอเพียง ยั่งยืน ป้องกันความผิดพลาดและความรู้ไหล และป้องกันข้อครหาเป็นการแสดงความบริสุทธิ์ใจของ ผู้บริหารและผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องในเรื่องการเงินทุกระดับทุกจุดให้มีสถิติการรับเงินจากแหล่งต่าง ๆ และการจ่ายเงินประเภทต่าง ๆ เพื่อประกอบการพิจารณาวางแผนการดำเนินงานโครงการต่าง ๆ ได้ ถูกต้องและเหมาะสมกับลำดับความสำคัญเร่งด่วนเป็นที่สบายใจแก่ทุกฝ่าย ได้แก่ ทายก ทายิกา ผู้มีจิตศรัทธาที่บริจาค นับตั้งแต่เจ้าอาวาส ผู้บริหารงานวัด ผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบที่เกี่ยวกับการเงินของ วัด ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ **นางสาวรุติพร สะสม** ที่ได้ ทำการศึกษากระบวนการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน จากการศึกษาวิจัยเชิงเอกสารการศึกษาวินิจฉัยพบว่า วัดพระธาตุแช่แห้งได้มีการจัดระบบการบริหารและการจัดการวัด โดยได้เน้น การบริหารงานบุคคล การบริหารงานธุรการ การบริหารงานการเงิน บัญชี การบริหารศาสนสมบัติ การบริหารกิจกรรมของวัด ซึ่งการบริหารงาน

^๕ พระมหาชล โฆสิตเมธี, “จริยธรรมสำหรับผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

^๖ นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพุทธศาสนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

ดังที่กล่าวมานี้มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจน โปร่งใสมีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการการบริหารในส่วนงานต่าง ๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดพระธาตุแช่แห้งจะเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพโดยจะเห็นได้จากการแบ่งงานออกเป็นแต่ละฝ่าย มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงจึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานและจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายงานมีความตั้งใจและปฏิบัติตามระบบต่าง ๆ ที่ทางวัดได้กำหนดได้อย่างดียิ่ง ในส่วนของปัจจัยที่มีผลสัมฤทธิ์และผลกระทบต่อการบริหารและการจัดการวัดพระธาตุแช่แห้งนั้นจากการศึกษาทราบว่าเพราะปัจจัย ๒ ประการ คือปัจจัยภายใน ได้แก่ ความมีภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส บุคลากร งบประมาณ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ คณะสงฆ์ ภาครัฐ และ องค์กรเอกชน ซึ่งปัจจัยทั้งสองส่วนต่างเื้อผลประสานประโยชน์ส่งเสริมซึ่งกันจนทำให้วัดพระธาตุแช่แห้งประสบความสำเร็จในการบริหารอันจะได้เป็นต้นแบบที่ดีงามในการพัฒนาวัดในพระพุทธศาสนา วัดหนึ่งสืบไป^๗

๕.๒.๖ ด้านสาธารณสงเคราะห์

จากที่พระราชบัญญัติ (จรัส ทตตสิริ) ได้นำแนวคิดเกี่ยวกับงานสาธารณสงเคราะห์ โดยใช้หลักการต่างๆ เพื่อเป็นตัวกำหนดนโยบาย ให้พระสงฆ์ต้นตอเมื่อเกิดเหตุเดือดร้อนกับชาวบ้านหรือชุมชน ก็ให้ออกไปดูแลบ้าง หากช่วยเหลืออะไรไม่ได้อย่างน้อยปลอบใจเขาก็ยังดี หากชุมชนขอคำปรึกษา ก็ต้องให้คำปรึกษา อย่างนึ่งเฉย หากเป็นเรื่องที่เราช่วยไม่ได้ อย่างน้อยเราก็ช่วยด้านวัตถุสิ่งของก็ได้ เช่น ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น ทั้งยังมีการสร้างแรงจูงใจให้พระสงฆ์ในเขตปกครองให้สนับสนุนเสียสละทุนทรัพย์ช่วยเหลือและยังมีการนำของจากการรับบริจาคมาช่วยเหลือชาวบ้านที่ประสบภัยเดือดร้อน โดยจัดกิจกรรมอันเป็นสาธารณประโยชน์แก่ประชาชนและชุมชน นำคณะสงฆ์ส่วนราชการ และประชาชนชาวจังหวัดลำพูน ร่วมบริจาคเครื่องอุปโภค บริโภค เพื่อไปช่วยเหลือผู้ประสบภัย พระเดชพระคุณ ฯ ให้การส่งเสริมสาธารณสงเคราะห์ประโยชน์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัด ได้มีการกำหนดนโยบายการส่งเสริมสาธารณสงเคราะห์เพื่อสงเคราะห์ประชาชนและพระภิกษุสามเณรในเขตการปกครองจังหวัดลำพูน ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระอภินิษฐ์ สิริบุญโย (อาจวิชัย)** ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การบริหารจัดการด้านสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี” ผลการวิจัยพบว่า พระภิกษุมีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการด้านการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า พระภิกษุมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากทุกข้อ ผลการเปรียบเทียบการบริหารจัดการด้านการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี ทดสอบสมมติฐานโดยการวิเคราะห์ความแตกต่างตัวแปร พบว่า พระสงฆ์ที่มี อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม วุฒิการศึกษาบาลีที่แตกต่าง

^๗ นางสาวฐิติพร สะสม, “ศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓.

กัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการด้านการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้

๕.๓. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญามลิส (จรัส ทตตสิริ) เจ้าคณะจังหวัดลำพูน” ผู้วิจัยขอเสนอประเด็นที่การกำหนดเป็นนโยบายเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้นำไปใช้ดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

๑) หน่วยงานองค์กรเชิงพุทธควรทำหน้าที่เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ไปยังกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ให้เห็นความสำคัญและสนับสนุนผลักดัน ส่งเสริม ให้ตระหนักและเล็งถึงของการนำ หลักภาวะผู้นำเชิงพุทธ มาใช้เพราะเป็นทฤษฎีที่ช่วยสร้างภาวะผู้นำแบบแท้จริง

๒) หน่วยงานองค์กรเชิงพุทธควรปลูกฝังไปยังครูบาอาจารย์ ที่ทำหน้าที่สอน หรือนักบริหารในสถาบันที่เกี่ยวข้องโดยเสริมสร้างภาวะผู้นำให้แสดงออก ซึ่งจะมีส่วนถ่ายทอดต่อไปยังลูกศิษย์ ทำให้ได้รับแบบอย่างที่ดีและเติบโตเป็นผู้นำที่ดีในอนาคต

๓) คณะสงฆ์ควรส่งเสริมให้ผู้พระสังฆาธิการเป็นผู้รอบรู้ทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับความชำนาญการทางพระพุทธศาสนาในแต่ละด้าน

๔) คณะสงฆ์ควรส่งเสริมให้ผู้พระสังฆาธิการเป็นผู้นำในการบูรณาการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๕) คณะสงฆ์ควรส่งเสริมให้ผู้พระสังฆาธิการได้ศึกษาทั้งทางคฤหัสถ์และคฤหัสถ์แล้วนำมาบูรณาการการบริหารคณะสงฆ์ให้ทันสมัยยิ่งขึ้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะการปฏิบัติ

๑) พระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรให้ความสำคัญต่อการกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบ ข้อบังคับที่ใช้ในการปกครองพระภิกษุสามเณร และลูกศิษย์ภายในวัดเพื่อให้เป็นพระสังฆาธิการที่รู้จักการวางแผนและทำงานอย่างเป็นระบบ รู้จักวิธีการป้องกันพระพุทธศาสนา และเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อรักษาศาสนทายาทให้ดำรงอยู่ตลอดไป และพระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรให้ความสำคัญต่อการศึกษาส่งเสริมมีการสร้างแรงบันดาลใจให้แก่คณะสงฆ์ร่วมกันทำงานด้านการศึกษาในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดลำพูน ให้ประสบผลสำเร็จ มีการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา ส่งเสริมให้ผู้พระภิกษุ สามเณร ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางโลก และทางธรรม ส่งเสริมการศึกษาทั้งมัธยมและอุดมศึกษา

^๕ พระอภินิหาร สิริปณฺโณ (อาจวิชัย), “การบริหารจัดการด้านการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

๒) พระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรให้ความสำคัญกับการศึกษาของพระภิกษุสามเณรภายในวัดให้ได้รับการศึกษาด้วยการสนับสนุนด้านทุนการศึกษาหรือสนับสนุนในด้านอื่น ๆ กับพระภิกษุสามเณรที่ขาดแคลนทุนทรัพย์เพื่อพัฒนาศาสนทายาทให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น อนึ่งการมอบทุนการศึกษาให้แก่เด็กนักเรียน เป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระของประชาชนทั่วไป อีกทั้งเป็นการสนับสนุนช่วยเหลือที่จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน

๓) พระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรให้ความสำคัญกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการเผยแผ่ไปในการอบรม ในการสั่งสอนประชาชนให้นำธรรมะจริงไปสั่งสอน จัดโครงการจัดอบรม เอาธรรมะคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนาแท้ ๆ ไปอบรมประชาชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ ให้มีการประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยดี

๔) พระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรมีการบริหารจัดการวัดด้วยความโปร่งใส เรียนรู้ศาสตร์สมัยใหม่เกี่ยวกับเครื่องมือสื่อสารต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ การใช้เว็บไซต์ทางอินเทอร์เน็ตในการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ มาบูรณปฏิสังขรณ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ให้เป็นสถานที่ที่ร่มรื่นเหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจสำหรับพุทธศาสนิกชนต่อไป

๕) พระสังฆาธิการในระดับต่าง ๆ ควรศึกษาเกี่ยวกับการสาธารณสุขสงเคราะห์อย่างถูกต้อง และทำงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์อย่างจริงจังและจริงใจ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพระศาสนาและประชาชน และควรคัดสรรบุคลากรให้รับผิดชอบงานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์อย่างจริงจัง เพื่อให้การทำงานสามารถลุล่วงและผ่านปัญหาไปได้ด้วยดี

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระราชปัญญาโมลี ว่าท่านมีหลักการ วิธีการ และมีแนวคิดการเผยแผ่ธรรมอันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างไร

๒) ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับความพึงพอใจ ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระราชปัญญาโมลี (จำรัส ทตฺตสิริ)

๓) ศึกษาบทบาทภาวะผู้นำของเจ้าคณะจังหวัดลำพูนกับจังหวัดอื่นๆ ในด้านการศึกษาและการเผยแผ่หลักพุทธธรรม

๔) ศึกษาเปรียบเทียบภาวะผู้นำในองค์กรสงฆ์กับองค์การบริหารส่วนตำบลระดับท้องถิ่นในแง่ของการพัฒนาชุมชนด้านวัตถุและจิตใจ